

Александра Вулетих

Историјски институт
Београд

НЕДЕЉКО В. РАДОСАВЉЕВИЋ, ДАБРОБОСАНСКА
МИТРОПОЛИЈА У ВАСЕЉЕНСКОЈ ПАТРИЈАРШИЈИ (1766–1880),

Историјски институт
Београд 2021, 243

Доба под османском управом је један од најмање истражених периода како историје српског народа у целини, тако и историје српске православне цркве. Нарочито су слабо истражени период после укидања аутокефалности Пећке патријаршије 1766. године и црквене прилике на територијама које су у 19. веку и даље биле изван оквира новонасталих националних држава на Балкану. Велики допринос расветљавању многих питања из повести цркве у раздобљу османске управе и раном модерном добу већ више од две деценије даје Недељко Радосављевић. Из његове импресивне библиографије, која осим радова из историје цркве обухвата и радове из друштвене историје, поменућемо овом приликом монографије *Православна црква у Београдском нашалуку (1766-1831)* (2007), *Ужичко-Ваљевска митрополија (1739-1804)* (2000), *Шест портрета православних митрополита 1766-1891* (2009), *Црква*

брвнара у Сечој реци, историја (2002), *Стара црква у Субјелу* (2012) и *Стара црква у Миличици: књига прихода и расхода (1846-1863)* (2012); он је и један од аутора колективне монографије *Историја Епархије захумско-херцеговачке и приморске* (2022). Недељко Радосављевић је велики допринос дао и објављивању извора за историју цркве првог реда – извора османске државне и патријаршијске црквене провенијенције, који се чувају у Архиву САНУ, Државном архиву Србије и Оријенталној архивској колекцији Народне библиотеке „С. Кирил и Методиј“ у Софији. Од посебног значаја за монографију о којој је овде реч је *Грађа за историју Сарајевске (Дабробосанске) митрополије 1836–1878*, коју је објавио 2007.

Хронолошки оквири ове монографије обухватају раздобље од укидања Пећке патријаршије 1766, када је надлежност над њеним епархијама преузела Ва-

сељенска патријаршија, до 1880. године, када је Конвенцијом Васељенске патријаршије и Хабзбуршке Монархије (која је две године раније окупирала Босну и Херцеговину) већина надлежности у избору митрополита и црквеној управи прешла на окупациону силу, док је Патријаршија задржала само номинална права потврђивања тих одлука. Пећка патријаршија је у време свог укидања имала десет епархија у високом митрополијском рангу, од којих је Дабробосанска, с митрополијским троном у Сарајеву била највећа, и по територијалном опсегу и по броју домова.

У првом делу монографије обрађени су најважнији догађаји из историје Дабробосанске митрополије. У првом поглављу разматрано је раздобље које је претходило укидању Пећке патријаршије – од потписивања Београдског мира 1739. године, када је, према истраживањима аутора, почела непосредна и снажна интервенција Васељенске патријаршије у пословима Пећке патријаршије. У другом поглављу разматран је историјат Дабробосанске митрополије у Васељенској патријаршији 1766–1804. Митрополија је у то време, према сазнањима аутора, функционисала у релативно стабилним приликама, али је била значајно ограничена у верским слободама услед конзервативних ставова владајућег слоја муслиманске аристократије. С обзиром на то да су се устанич-

ка збивања на територији Београдског пашалука делимично пренела и на територији коју је покривала Дабробосанска митрополија, овај период у историји Митрополије је посебно обрађен. Покушаји организовања буне и у Босанском пашалуку довели су до новог миграционог таласа ка Србији, али и страдања цркава и манастира, верника и свештенства. Следеће поглавље бави се раздобљем од завршетка устаничког периода до проглашења танзиматских реформи 1839. године. Аутор је показао да су и у овом периоду прилике у Дабробосанској митрополији биле нестабилне, услед Грчког устанка 1821–1829, који је довео до великог страдања Васељенске патријаршије, свештенства и верника, као и због укидања јаничарског кора 1826. и побуне Хусеина Градашчевића 1831–1832. Од проглашења танзимата 1839, а нарочито од експедиције Омер паше Латаса 1850, стање православних епархија у Босанском пашалуку почело је да се поправља. Иако су многи проблеми остали нерешени, укључујући кључно, аграрно питање, у том раздобљу отпочела је обнова старих и изградња нових православних богомоља, међу којима се по монументалности издваја храм Рождества Пресвете Богородице у Сарајеву. Мирно и релативно просперитетно стање у великој мери је поништено османским одмаздама у време устанка у Босни 1875–1877. Престанак османске и

успостављање нове, аустроугарске владавине над Босном и Херцеговином, довели су до редефинисања односа између државе и цркве, па потписивање Конвенције између Васељенске патријаршије и окупационе силе 1880. године представља горњу хронолошку границу ове монографије.

Други део књиге представљен је тематски. Аутор је на основу историјских извора првог реда приказао како су се у датим историјским околностима одвијали избор, рукоположење и устоличење дабробосанских митрополита. Посебну пажњу обратио је на улоге које су у томе имале црквена и османска власт – избор митрополита вршила је Васељенска патријаршија, али без царског берата којим су потврђивани они нису могли да ступе на архијерејски трон. И док је у мирnodопским временима османска држава углавном потврђивала кандидате које је изабрала црква, у ратним временима држава је именовала патријархе и митрополите које је црква била принуђена да прихвати. Питања граница и седишта Митрополије разматрана су у посебном поглављу, као и биографије митрополита и викарних епископа. Од 1766. до 1880. године на челу Дабробосанске митрополије налазило се четрнаест митрополита. У историографији су до сада постојале приличне празнине које се тичу њихових биографских података. Разлог томе је што је само мањи број митрополита на

том положају остајао доживотно, док је већина њих на сопствени захтев или одлукама виших црквених тела премештана у друге епархије и при том носила са собом исправе које су показивале њихово кретање у црквеној служби. Аутор је уложио знатан труд да изворе о животу и каријери дабробосанских митрополита, расуте по разним архивима и фондovima, сакупи, упореди и што прецизније и опширније реконструише њихове биографије. Посебну пажњу обратио је на стереотипе о пореклу и деловању митрополита Васељенске патријаршије који су се уврежили у историографији балканских народа. Он сматра да име „фанариоти“ које је митрополитима дато још у другој половини 18. века (по цариградском кварту Фанар у којем су живели Грци и које је било седиште Васељенске патријаршије) није прихватљиво из више разлога. Један од разлога је што међу митрополитима Васељенске патријаршије није било само Грка, већ и припадника других народа (десеторица су били Грци, двојица Бугари, један Караманлија, а један је био српско-бугарског порекла). Сви они су, како је аутор нагласио, били архијереји Васељенске патријаршије одани идеји канонског јединства у складу са ставом да „црква не познаје народност“. Такође је указао и на клише у приказивању њиховог понашања на митрополијском трону, који се најчешће свде на „грамзиво“ и „себично“. Према

његовом мишљењу, дабробосански митрополити покушавали су да остваре права која им је давао султанов берат, али не увек и по сваку цену; непопуларне мере које су неки од њих предузимали у многим случајевима проистицале су из лошег стања које су затицали по доласку у епархију услед дугова држави и другим ентитетима који су морали да буду плаћени. Међу дабробосанским митрополитима било је ревносних духовних вођа, који су штитили интересе верника пред османским властима, подржавали обнову старих и градњу нових цркава, као и отварање школа. Аутор је посебно истакао чињеницу да ниједан митрополит није оспоравао употребу „словенског језика“ (црквенословенски са примесама народног говора) у литургијској пракси, као ни коришћење богослужбених књига штампаних на црквенословенском. У прилог томе говоре двојезичне повеље које су неки од њих издавали. За наметање грчког језика у Дабробосанској митрополији није било интереса и због тога што су верници у њој готово искључиво били Срби, док је на југу Балканског полуострва, где су Грци и Срби били измешани, било таквих покушаја.

Осим биографијама митрополита, аутор се бавио и биографијама викарних епископа који су у истраживачком погледу до сада били готово сасвим занемарени. Објаснио је и порекло њихове титуле „митрополит

кратовски“ (по старом седишту дабарских/дабробосанских епископа које се налазило у Кратову у близини Прибоја), установио њихов хронолошки редослед и изложио надлежности које су имали. Посебно је указао на често занемарену чињеницу да су викарни епископи били знатно чешће у комуникацији са верницима него митрополити.

У завршном поглављу представљена је мрежа православних храмова на територији Митрополије. И док су поједини (знаменитији) манастири и цркве релативно добро истражени у досадашњој историографији, мале сеоске цркве остајале су најчешће испод истраживачког радара. Аутор се стога потрудио да барем приближно утврди њихов укупан број: на територији Митрополије је до 1880. године постојало најмање 135 храмова (манастири, цркве, капеле и скиније). Од тог броја, било је осам манастира – део њих представљао је средњовековну баштину, док је део настао у класично доба Османског царства (до 1600), када је постојала толеранција према православним верницима из државних разлога. Највише је било храмова изграђених од дрвног или још скромнијег материјала, попут цркви брвнара, које су нарочито биле распрострањене у Крајини и источној Босни, и мањих капеља и скинија (цркве-шатори), од којих су многе временом замењене објектима од чврстог материјала.

Монографија *Дабробосанска митрополија у Васељенској патријаршији (1766–1880)* писана је на основу проворазредне историјске грађе коју је аутор марљиво сакупљао по архивима и библиотекама широм Балканског полуострва. Она пружа нове увиде у прилике које су владале на територији Митро-

полије по укидању Пећке патријаршије и баца ново светло на људе који су Митрополијом управљали. Овом монографијом су знатно употпуњена досадашња скромна и често стереотипима оптерећена знања о важном сегменту из историје српске православне цркве и српског народа у целини.

др Милић Милићевић
виши научни сарадник
Историјског института у Београду

**ГОРДАНА ГАРИЋ ПЕТРОВИЋ: СТОЧАРСТВО У СРБИЈИ
ОД 1878. ДО 1912. ГОДИНЕ**
Историјски институт у Београду,
Београд, 2022, стр. 190.

После веома вредне и врло занимљиво испричане студије на тему земљорадње у Србији у времену од 1878. до 1912. године Гордана Гарић Петровић представила нам је њен својеврстан наставак. Реч је о сточарској делатности у Србији у истом периоду, а оба ова наслова заправо су делови докторске дисертације одбрањене 2016. године на Филозофском факултету у Нишу. Због овог се обе поменуте теме односно, монографије могу посматрати и као релативна целина.

Мада наслов овог дела има и своју хронолошку одредницу, ради се о раздобљу од стицања независности и проширења државне територије, до почетка Балканских ратова, његов садржај је готово у потпуности дат тематски. Овакав приступ може се сматрати и најбољим начином раздеобе искоришћених извора. Конкретно, од укупно девет поглавља велика већина, њих седам, посвећена је одређеној животињској врсти и њеном узгоју. Тако је обрађен узгој и коришћење свиња, оваца, говеда, коња и коза, као и живине односно, пче-

ла. Од преосталих поглавља прво нам говори о бази тј. земљишту на коме се исхрана одвијала, што опет сугерише на већ наведену корелацију ове и раније ауторкине монографије. Последње поглавље тематски је последично и побројава све продукте или производе настале гајењем и експлоатацијом појединих животињских врста.

Друго поглавље, оно које се тиче свиња, чини образац према коме се даље анализира гајење и употреба других животињских врста. Највећа потешкоћа у оквирима оваквог приступа је ограда, овде с правом наглашена, тиче се намена стоке, пошто је у неким случајевима она била радно средство док је у другим она коришћена за исхрану. Ауторка овде говори најпре о расама ове врсте стоке које доводи у везу са извесним регионализмом. Даље анализира начин узгоја што је опет повезује и са зградама намењеним смештају ових животиња. Посебно подпоглавље у оквирима овог, као и у другим поглављима, бави се и болестима неких сточних врста.

У деловима овог поглавља, као и код других, квантитативни приступ више је него уочљив, а ова чињеница може се објаснити покретом извора – углавном статистичке природе. Из овог оквира практично излазе само поједини стручни листови које је Гордана Гарић Петровић свеобухватно и на прави начин искористила. Неке друге врсте сведочанстава, мемоарског карактера нпр, практично не постоје. Из наведених разлога ауторкина анализа често се сводила на «пребројавање» у чему се показала врло умешном. Ово се поготово односи и на технику представљања бројчаних вредности у виду дијаграма, графика и слично.

Посебна занимљивост, вероватно и за нестручну публику, је поређење броја сточних врста са другим земљама Европе. Из овога сазнајемо да је Србија, без обзира на квалитет пасмина, заузимала друго или треће место по глави становника по броју коза, говеда или оваца. Ови подаци намећу питање, колико је онда

Краљевина Србија, барем када говоримо о сточном фонду, била у заостатку у односу на земље западне Европе.

На крају овог представљања слободно можемо закључити да се ради о једној заиста хвале вредној монографији. Ово се односи како на начин излагања, праћен врло обимним графичким материјалом, тако и на тематику. Стиче се утисак да ова и сличне монографије коначно превазилазе крајње застареле историографске теме засноване на праћењу готово искључиво билатералних односа у неком, не баш јасно дефинисаном хронолошком раздобљу. Овим делом привредно-економског садржаја унутрашња историја Кнежевине и Краљевине Србије коначно добија своје заслужено историографско место. Овим делом, које обрађује привредно-економску историју Краљевине Србије, ова област коначно добија своје заслужено место у националној историографији.

Вељко Ђурић Мишина

МИЛОРАД РАДОЈЧИЋ, ДА СЕ НЕ ЗАБОРАВЕ: ВАЉЕВЦИ У РАТОВИМА 1912–1918. ГОДИНЕ – ПОМЕНИК РАТНИМ ЖРТВАМА

Матична библиотека „Љубомир Ненадовић“ Ваљево и Међуопштински историјски архив Ваљево, Ваљево 2022, 797 стр.“

Истраживање ратова је више-слојан процес. Обично се више пише о успесима, знатно мало о трагедијама. Борбе су често биле у првом плану а ратни губици – војни и цивилни – потискивани у други план. Састављање списка погинулих, цивила и војника, мада у сваком погледу представља мукотрпан процес, ипак је велики дуг прецима.

Војни извештаји су најчешће сумарни и са бројевима погинулих или рањених обичних војника, изузеци су помињање виших официра. То се најбоље види у каснијим званичним извештајима војних команди или представника високих државних власти који се, најчешће, подносе на мировним конференцијама.

Кад је реч о ратним страдањима у 20. веку, код нас Срба најдуже и најчешће се уплићемо у такозвану игру бројевима. Стога се сваки конкретан списак погинулих утемељен на несумњивим и проверљивим изворима у јавности прихвата на два начина: већина (углавном аматери заљубљени у прошлост) питају чему спискови уз тврдњу да су познате званичне бројке, мањина то објашњава

потребом одавања дужне захвалности тим прецима који су своје животе уградили у будућност.

Краљевина Србија није стигла да сакупи све чињенице потребне за оно што се може назвати ратним књиговодством из више разлога: најважнији је у томе да је она нестала са географске и историјске позорнице после утапања у државу која је обухватала, осим осталог, дојучерашње ратне противнике. Зато више од једног века наводимо различите податке ратних губитака.

Милорад Радојчић је, из више разлога, редак изузетак међу истраживачима прошлости. Последње две деценије посветио се пројекту утврђивања персоналних података страдалника у ратовима 1912–1918. године на територији ширег родног краја, Колубарског среза који данас чине више општина.

Део својих истраживања он је објавио: *Осечански крај у ратовима 1912–1918. Поменик ратним жртвама* (Осечина–Београд, 2019) и *Мионицани у ратовима 1912–1918. Поменик ратним жртвама* (Мионица–Београд, 2020, 797 страна).

Књига о Осечини обухвата 17 насеља са пописаних 5.041 лица, а она о Мионици 35 насеља и 5.044 жртве.

Мени је била част што сам имао у томе мали допринос у неколико сегмената због велике одбојности према игри бројевима, а истовремено и као заговорник пописивања ратних жртава.

Трећа књига Радојчићевог истраживања објављена је под насловом *Да се не забораве. Ваљевци у ратовима 1912–1918. Поменик ратним жртвама* – Први том (Ваљево, 2022). Свестан обима рукописа, аутор је морао да га подели у два дела. Остаје нада да ће и други део бити ускоро објављен.

Све три наведене Радојчићеве књиге имају одређени шаблон.

Први део је посвећен историји, становништву, привреди, знаменитостима. Посебан део посвећен је учешћу Ваљеваца у војсци Краљевине Србије у ратовима 1912–1918. године. За локалну, али и за општу, српску историју и културу сећања, важнији је онај део који доноси спискове ратних жртава.

Књига о Ваљевцима обухватила је град и 76 сеоских насеља са око 11.500 становника од чега је око 1.200 грађана Ваљева. Како аутор наглашава, попис није ко-

начан јер је остало нерашчишћено још чињеница за неколико стотина имена страдалих.

Ова књига је велики споменик у времену и простору. Истовремено, као познавалац природе истраживачког посла и готово свих пратећих проблема коју се јављају на самом почету рада на пројекту, моје задовољство бива веће јер је на посебан начин Милорад Радојчић добио подршку од професионалца који је својим делом и потписом допринео ширењу потребе за пописивањем ратних жртава а не бројањем. Уосталом, после именованог броја дође сам по себи.

Мада је од балканских ратова и Првог светског рата прошло нешто више од једног столећа, и да се у том времену изгубило много тога корисног за истраживање и прављење именованог, Радојчићеве књиге не губе на вредности. Требало би да буду подстрек неким млађим школованим истраживачима и заљубљеницима у прошлост родног краја да их допуне новим подацима. Уосталом, ништа у истраживању прошлости није коначно, а оно што знамо подлежно је променама заснованим на проверљивим чињеницама.

